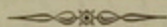

և Սենեկայի կարծեցեալ քրիստոնէութեանէն, պէտք է Ս. Կղեմէսի Կորնթացոց նամակին վերջը տանել յիշատակութիւնը երկար կեանքի մը զուգորդուող յարգանքով շրջապատուած երկու ծերունիներու, որոնք Կօզդիոս Եփեսոս եւ Վաղերիոս Պիտոն անունները կը կրէին և որոնք Կըզդիոսի ընտանիքին մասը կը կազմէին. իսկ ասոր կէնը՝ Մեսալինէ, ի ճանկ Վաղերեայ էր: Պալատինի Պազոսաց կայսերական դպրոցին երիտասարդ տղաներուն մէջ կը հանդիպինք «հաւատարիմ» Ալեկսամենի որ «իւր Աստուածը կը պաշտէ»: Այն ականարկութենէն ի վեր, զոր Պօղոս ըրած էր, քրիստոնէաներուն ներկայութիւնը «Կեսարի տան» մէջ՝ շատ անգամներ կը հաստատուի: Կոմմոդոսի իշխանութիւնն ալ ազնուականութեան մէջէն դարձերու նպաստեց: Պիտի տեսնենք անկէ ետք Ապօղոնիոս ծերակուտականը, Լիբերալիս հիւպատոսը, Աննայեանները, Պոնսրոնանները, «պատրիարքայները» գետնադամբաններու տապանադիրներուն վերայ: Տերապոլիանոս մեղի կ'ըսէ թէ՝ հեթանոսները կ'ողբան հաւատացեալներուն մէջ «ամէն դասակարգի» մարդիկ տեսնելով: Կղեմէս Աղեքսանդրացին և Որիգենէս գրեթէ նոյն կերպով կ'արտայայտուին:

258-ին Վաղերիանոսի կողմէն հրատարակուած հալածանքի հրովարտակը բարձր դասակարգէն հաւատացեալներ կը դիտէ, որոնց այդ ժամանակէն սկսեալ կը հանդիպինք պետութեան վարչական եւ բարձրագոյն պաշտօններուն մէջ: Պետական ահագին մեքենան կը ծանուցանէր բոլոր մրցումները, և ինչպէս բոլոր հիմնարկութիւնները՝ ան ալ ունէր իրեն առանձնաշնորհաւորները, որոնց այսինչ հոգը և կամ այն ինչ պատիւը կը վիճակէր, ո՛չ թէ արժանիքի և կամ կարողութեան իւրաւունքովը՝ այլ պաշտպանութիւններու և վերջամասցութիւններու շղթայաւորումներով: Այսպէս քրիստոնէաներ մտած կը գտնուէին զործերու մէջ՝ զորս թիւնս բընաւ չէին ալ կատարեր. և ասիկա՝ ունէ ժամանակ ունէ ըէժիմի տակ կառավարութիւններու կողմէ պաշտօնականներուն նըկատմամբ տարամերժման շարժառիթ մ'էր դրած չէ: Ուստի պաշտօնակալներու ազնուապետական դասակարգ մը կազմուե-

ցաւ այն շարքերու մէջ, որ քրիստոնէութիւնը իւր ընտրութիւնը կ'ընէր կամ ուրիշ իւր աստիճանաւորները կ'առնէր. ինչպէս՝ Կարքեդոնցի Կիպրիանոսը, Դիոնիսիոս Աղեքսանդրացին, Լաոդիկէցի Անագոլը, Պօղոս Սամոսացին և Թմուէսցի Փիլէասը:

Շուրջ 303 թուականին, Դիոկղետիանոսի ժամանակ, քրիստոնէութեան նուաճումը այն աստիճանի հասաւ որ պետութեան կարիքները զոհացնելու համար կայսրը չվարանցաւ կոչ ընելու քրիստոնէից, իրենց վատահելով կարեւոր պաշտօններ — ինչպէս նահանգային կառավարիչի պաշտօնը — ազատ կացուցանելով զանոնք զոհեր մատուցանելու հարկադրանքէն: Դիոկղետիանոսի կինը և աղջիկը քրիստոնէայ էին. Փիլիպպոս կայսրը և իւր գեղատիւր զան նոյնը եղած էին: Քրիստոնէաներու կը հանդիպէր մարդ ամէն տեղ, ի բաց առեալ մահաւանները. անոնք հոկտորներ, քերականներ, օրէնսդէտներ, բժիշկներ, փիլիսոփաներ կ'ըլլային, բայց ոչ երբեք՝ սուսերամարտիկներ և կատակերգուներ:

ՄԱՏԵՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

History of Education in Armenia. By Kevork A. Sarafian, Ph. D.; Introductions by Lester B. Rogers, Ph. D. and Rt. Rev. Bishop Karekin, La Verne, California. 1930, p. 320.

Կոկիկ զիրք մը, զրուած մասնագէտ հեղինակի մը կողմէ:

Քսանմէկ զուխներ ունի Պատմութիւն դաստիարակութեան ի Հայք, որոնց մէջ Տրթ. Սարաֆեան կը խտացնէ հայկական դաստիարակութեան պատմութիւնը, սկիզբէն մինչեւ ներկայ թուականը: Հոն բով բովի կը տեսնենք Ս. Գ. Լուսաւորիչը, Հայաստանի մէջ դպրոցներ հաստատելու առաջին ծիգերը թափելով. Ներսէս Պարթևը՝ բարեգործ ու կրթասէր հայրապետ. Սահակ-Մեսրոպեան Ոսկեղաւոր՝ մտքի անմահ հոկաներու փաղանգով. Հելլենական ազդեցութիւնը Հայոց վրայ. Միջնադարեան հայ վանքերը՝ մտաւորական կեանքի այդ փայլուն վառարանները. Արծաթի Դարը՝ իւր մեծարժէք հեղինակներով. մտաւորական կեանքի անկումին յաջորդող վերածնունդը՝ Միթիթեան Հայրերու տրնաշան աշխատութեամբ. Կրթական ընկերութիւնները Հայոց մէջ եւ նոր դաստիարակութեան մը ծագումը Կարմիր Հայաստանի վերաւոր սրտին վրայ. եւ այլն:

Մեր պատմիչները հայկական դպրոցներու եւ

դաստիարակութեան մասին տեղեկութիւններ տալու կողմէն եւս ժլատ գտնուած են, որով դիւրին գործ մը չէ՝ զրկել հայկական դաստիարակութեան պատմութիւնը՝ գտնուած հաստեղծողոր ծանօթութիւններով։ Է. Հացոունի քանաց սիստեմատիկ կերպով ներկայացնել «Դաստիարակութիւնը Հին Հայոց բով», բանի մը տարի առաջ։ Պր. Սարաֆեան իր նոր աշխատութեամբ քայլ մ'եւս յառաջ կը մղէ ուսումնասիրութիւնը սոյն նիւթին, որ մեր ազգային պատմութեան կարեւոր մէկ էջը կը կազմէ անտարակոյս։

Տրթ. Սարաֆեանի գիրքը, գրուած ըլլալով անգլիերէն լեզուով, մատչելի է ոչ միայն անգլիագէտ հայերու այլ նաեւ եւրոպացի եւ ամերիկացի բանասէրներու, դաստիարակներու եւ ընթերցողներու առհասարակ, որոնք շատ կարօտ են այս կարգի հրատարակութեանց, ճշգրիտ գաղափար մը կազմելու համար այն ցեղին մասին, որուն հանդէպ ամենէն այլազան զգացումներ ու կարծիքներ են շինած՝ իրենց այնքան թերի ծանօթութեանց պատճառաւ։ Կարծիքներ՝ որոնք իրէ անգամ կը համապատասխանեն մեր ցանկացածին ու երեւակայածին։

Մենք ուրախութեամբ կ'ողջունենք հեղինակը, որ իր ներկայանալի ու պատուարբեր երկովը թանկագին ծառայութիւն մը կուզայ մատուցանելու մասնաւորաբար հայ դպրութեան եւ ընդհանրապէս հայ ազգին։

Ն. Վ. Պ.

«ԿԵՆՈՒՄ ԵՒ ԱՐՈՒՆԵՍՏ»։ Տարեգիրք. Ա. Տարի, 1931։ Chanth. Arts et Lettres, 94 Rue Lafayette, Paris (10e). Վ. Է. Վ. Ռ. Քաղաքեան. խմբագրութիւն Մ. եւ Մ. Պարսմեան։ Տպգ. «Մասիս»։

Դեղեցիկ եւ լեցուն հատոր մը զրական։ Այս տարուան գիրքերու ծաղկիւտնէն ամէնէն երեւելիներէն եւ սիրուններէն մէկը ապահովարար, պըճնուած յանկուցիչ տպագրութեան մը եւ մարտուր պատկերազարդութեան մը շնորհներովն ալ։ Արուեստի սիրահարներուն ձեռքը լաւ գրաստի մը, արժէքաւոր գրաստի մը՝ որով եւ իրական վայելք մը։

Դովաւանքի խօսքեր միայն՝ ըլլա՛ն անոնք արժանաւորապէս ըսուած՝ անբաւական են անշուշտ։ Պէտք է քան մ'ըսել թեր կամ դէմ։

Ու «Կեանք եւ Արուեստ»ի թեր ըսելիք բանը սա՛ է որ՝ թանկագին կտորներ ծրարած ունի իր էջերուն մէջ, սիրելի եւ գնահատուած ստորագրութիւններով։ Ահարոնեանի «Դիւարնակ Մարգը» հայ գիւղական մտայնութեան արտայայտիչ աղւոր յօդուած մըն է. աղւորը սակայն հագցուած՝ ախտիկն եւ ընդգնացուցիչին։ Բայց այս գիծը արդէն Ահարոնեանի ունի ողնայարն է։ Յարութիւնեանի նամակները հրապուրիչ են։ «Կտակ» բերթուածիկը սիրուն է։

Յետոյ՝ «Կեանք եւ Արուեստ» միակողմանի չէ իր նիւթերուն տեսակետէն. ջանք եղած է համեմատական ներդաշնակութեամբ մը սեռերու այլազանութիւն մը դնել գիրքին մէջ։

Բայց դէմ ըսուելիք ալ կայ։ Նախ՝ պէտք էր ընտրութեանց մէջ աւելի խիտ ըլլալ՝ եթէ կ'ուզուէր զրականութիւնը իր բարձրութեան վրայ եւ իր նպատակին սեւեռեալ պահել։ Ուրիշ խնդր՝ եթէ զըտնուածը ներկայացնել ուզուած է, Բայց ունինք գրող-

ներ՝ զորս ընթերցողը յատկապէս կը փնտռէ «Կեանք եւ Արուեստ»ի էջերուն մէջ, ուշադրութեամբ հեղինակներու ցանկը կը նայի եւ չգտնելու կը հետեւի թէ ձեռք տեղաւորուած զոհացուած է։ Դրականութիւնը՝ ճշմարտութեան մը, խորհուրդի մը, ներդաշնակութեան մը ազնուական զգացումի մը զգեստաւորումն է խօսքին արուեստով։ Անարժէք մարմին՝ զգեստին գեղեցկութեան ներքեւ՝ չեղաւ։ Վայելք չի տար արուեստ սիրողին։ «Եհովան կը վախճայ մարդէն», «Սոխակները», «Յնծութեան կանչներ» եւ ուրիշներ ալ, հասունութիւն եւ խոր չունին ըստ միզ։

Վ. Մալեգեանի «Աստուծոյ Մահը»՝ չքնաղ հիւսուածք մը ողորմելի հանգոյցի մը կը յանգեցնէ, թող չեմքինէ հարցնէր. ի՞նչ է խիղճը բռէ՛ր ինծի անոր անոր ծագումը, ո՞րն է հողին պատմը՝ ինծի անոր բնութիւնը, ո՞րն է յաւիտենութիւնը, ջուցո՛ւր ինծի անոր բովանդակութիւնը։ Եւ չեմքինէ աւելի լեցուն եւ աւելի իմաստուն պիտի դուրս գար։

Դիւարեանը բաժինը աղբատ է. իսկ իմաստասիրական մի քանի յօդուածները իրենց նիւթին արժան հաստատութիւնը չունին։ Պ. Տէրպետեանի «Բնագիւղ եւ իմացականութիւնը» ո՞րքան ալ հետաքրքրական եւ կարեւոր՝ հարկ եղած ճշգրտութիւնը եւ շղթայաւորութիւնը չի ներկայացնել։ Օրինակի համար՝ ուրիշ է ըսել «Հոգեպաշտին համար մարդուս աչքերը նպատակաւոր կերպով զետեղուած են զրիւն վրայ տեսնելու գործողութեան համար», ուրիշ է ըսել՝ «Կեանքի սկիզբ գործութիւնը հետզհետէ ծընունդ տուած է գայարարների մը՝ եւ զայն բարգաւաճած՝ վախճանի մը իրրեւ միջոց գործածուելու համար (որ համագոր է Աստուած ստեղծեցի)։ Դիւարեանի թաղը (որ անվրէպ conscience բառին դիմաց պէտք է դրուի)՝ եւ որ յօդուածին կեդրոնական չիղն է՝ անհաստատ իմաստ մ'ունի հոն։

«Մարդուն ծագումը» շահեկան յօդուած մըն է։ Դիւարեանի այս միւլով գրադողներուն եւ հետաքրքրողներուն միակ թերութիւնը սակայն հոն է որ երկրագնդի (evolution) աստուածայնութեան (theisme) սկզբունքին հետ ո՞րքան համակերպ եւ համաձայն ըլլալը չեն տեսներ։ Պատճառն այն է անշուշտ՝ որ անոնք կրօնը չեն սերտած, եւ որ աւելին է՝ չեն ապրած անոր կեանքը։

Պր. Եղուպեանի «Կրօնին այլաբանութիւնը» ուրիշ մըն է՝ ուր իրենք ու իրողութիւնները իրենց համեմատութիւններով չեն դիտուած։ Կրօնը չի գառամիր թէ՛ իսկ ցնորին անոր երկրպագուներէն մէկ մասը։ Եւ Կրօնի նման հաստոյթի (institution) մը հոս կամ հոն ասոր կամ անոր կողմէ խեղաթիւրում մը եղծումը ընդհանուր երեւոյթ նկատելի թիւր եւ եղծ տեսակետ մըն է առեւտրական։ Մնաց որ այն բոլոր ախտը երկուքները օրոնք կրօնական այլաբանութեան զուգորդուած են պատմութեան մէջ՝ բոլորովին ուրիշ տեղեր ունին իրենց արմատները։

Դեղաբուսականի բաժինն ալ արժէքաւոր յօդուածներ ունի։ (Ռ. Որբերեանի նամակը «Պտմ. եւ թեր» գլուխին տակ լաւ կ'երթար)։

Մասեր կան նաեւ յատկացուած՝ Պատմութեան, Բանասիրութեան, Ժպիտ-ծիծաղի, եւ մի քանի սեռի բրնձիկներու։ Ասոնք բոլորն ալ հաստորին բովանդակութիւնը չը ճոխացնեն։